

Professionele standaard

De zitting

Best practices en aanbevelingen van de civiele afdelingen van de hoven

1. Inleiding

In april 2014 heeft het Landelijk Overleg Vakinhoud Civiel Hoven (LOVC-hoven) een werkgroep ingesteld die als taak heeft professionele standaarden te ontwikkelen. Deze werkgroep (bestaande uit twee raadsheren van ieder gerechtshof) heeft een eerste standaard ontwikkeld over het onderwerp 'meervoudig beslissen'. Deze standaard is op 1 december 2015 vastgesteld door het LOVC-hoven en gepubliceerd op de landelijke Intro-site.¹ Een belangrijke aanbeveling van die standaard is de werkwijze van het 'voorraadkameren'. Deze aanbeveling houdt in dat ook in zaken waarin geen meervoudige mondelinge behandeling (met aansluitende raadkamer) heeft plaatsgevonden, door de raadsheren die arrest zullen wijzen wordt geraadkamerd voordat een concept arrest wordt geschreven. Naar aanleiding van deze standaard wordt inmiddels in alle hoven de werkwijze van voorraadkameren toegepast. In mei 2018 heeft het Presidenten-Raad-Overleg (PRO) de standaard 'meervoudig beslissen' omarmd, waarbij met het LOVC-hoven is afgesproken dat vanaf 1 januari 2020 in ten minste 50% van de zaken waarin geen meervoudige zitting heeft plaatsgevonden een voorraadkamer dient plaats te vinden.

Als onderwerp voor een tweede standaard heeft de werkgroep het onderwerp 'de zitting' gekozen. De reden daarvoor is dat de zitting in alle civiele procedures, ook in de appelprocedure, steeds belangrijker wordt.

De aanbevelingen van deze standaard zijn van toepassing op zittingen in handelszaken. Nadat zaken zijn aangebracht, wordt bekeken welke daarvan in aanmerking komen voor een comparitie na aanbrengen. Deze comparitie is met name gericht op het onderzoeken of partijen tot een regeling willen komen. In zaken die niet worden geschikt en die niet worden verwezen naar mediation danwel in zaken die niet zijn geselecteerd voor een comparitie na aanbrengen worden stukken gewisseld. Daarna kunnen partijen pleidooi vragen of kan een comparitie na memorie van antwoord worden gelast. De aanbevelingen van deze standaard zijn gericht op het pleidooi, de comparitie na memorie van antwoord en de mondelinge behandeling in handelsrekestzaken, en zijn mutatis mutandis ook van toepassing op de comparitie na aanbrengen.

Deze professionele standaard beoogt vast te leggen wat in de ogen van raadsheren zelf de 'best practices' zijn op het gebied van de zitting. De standaard is in de visie van de

¹ <http://intro.rechtspraak.minjus.nl/LOV/Civiel/Professionele-standaarden/LOVC-hoven/PublishingImages/Paginas/default/Professionele%20standaard%20meervoudig%20beslissen.pdf>

werkgroep vooral een weerslag van collectief gevoeld vakmanschap. Het bevat aanbevelingen en is zeker geen protocol waarvan niet afgeweken mag worden. Dat laatste zou niet passen bij de aard van de materie, de variëteit in de te behandelen zaken en met name ook de professionele autonomie van rechters. De standaard is bedoeld om raadsheren te helpen bij het waarborgen van de kwaliteit van hun werk. Tevens kan deze nuttig zijn om tegenwicht te kunnen bieden aan financierings- en organisatiedruk. Door de (hierna beschreven) wijze waarop deze standaard tot stand is gekomen, is voldaan aan een belangrijk vereiste voor het opstellen van een professionele standaard, te weten dat deze gedragen wordt door de professionals voor wie die is bestemd. Een professionele standaard kan en moet immers niet van boven af ('top down') worden opgelegd, maar dient op te komen vanuit het werkveld ('bottom up').

De werkgroep, bestaande uit twee raadsheren per hof, is begonnen met een vergelijking van de werkwijzen van de gerechtshoven en een inventarisatie van onderwerpen verband houdend met de zitting. Er is niet gekozen voor het weergeven van het gehele werkproces rond de zitting, maar er zijn essentiële thema's geselecteerd ter zake waarvan de werkgroep het van belang vindt dat best practices worden vastgelegd. Omdat er nog weinig ervaring mee is opgedaan, heeft de werkgroep met betrekking tot het thema van de mondelinge uitspraak ter zitting geen aanbeveling gedaan.

Na raadpleging van wetenschappelijke literatuur en onderlinge discussie heeft de werkgroep een concept opgesteld waarin die best practices zijn vastgelegd en aanbevelingen worden gedaan.² Dit concept is besproken met enkele wetenschappers met expertise op het gebied van procedurele rechtvaardigheid en conflictoplossing (Liesbeth Hulst, Kees van den Bos en Maurits Barendrecht). Twee collega's met bijzondere kennis van het onderwerp (Rick Verschoof en Hans Steenberghe) zijn bij een vergadering van de werkgroep aanwezig geweest en hebben hun zienswijze ingebracht. Dit laatste geldt ook voor de leden van de hoven in de Expertgroep Maatwerk en Mediation. Ook is een aantal aanbevelingen voorgelegd aan enkele vertegenwoordigers van de advocatuur in een professionele ontmoeting met de werkgroep. Inzichten van de wetenschappers, de collega's, de Expertgroep en de advocatuur zijn verwerkt. Het concept is vervolgens ter consultatie voorgelegd aan de handelsteams van de civiele afdelingen van de gerechtshoven. Naar aanleiding van die consultatie is het concept gewijzigd en aangevuld. Het stuk zal nog worden besproken in een landelijke bijeenkomst, te houden op 12 oktober 2018, waarna het zal worden aangeboden aan het LOVC-hoven ter vaststelling.

Het stuk bestaat, naast deze inleiding, uit drie onderdelen. Het eerste onderdeel (hierna onder 2) beschrijft de doelstellingen van de civiele zitting en de rol van de rechter. Het tweede onderdeel (hierna onder 3) bevat aanbevelingen en suggesties voor de praktijk van de (meervoudige) zitting. Aan dit stuk is een literatuurlijst toegevoegd (hierna onder 4).

² In het proces heeft de werkgroep rekening gehouden met de gevolgen van KEI, maar nu de KEI-regelgeving niet in werking zal treden, en daardoor niet voor de hoven zal gaan gelden, zijn de verwijzingen naar KEI achterwege gelaten.

De werkgroep heeft bij het opstellen van de aanbevelingen het volgende ideaalbeeld van de zitting voor ogen gehad en hoopt dat de aanbevelingen daartoe zullen bijdragen. De rechter houdt zitting binnen een structuur die voor de procesdeelnemers duidelijk is, waarbinnen hij de regie houdt. Hij communiceert op open, professionele en authentieke wijze waarbij zoveel mogelijk verbinding wordt gelegd met alle procesdeelnemers en waarbij de beginselen van procedurele rechtvaardigheid worden toegepast. Dit heeft tot doel dat de procesdeelnemers zich gezien en gehoord voelen. De rechter onderzoekt, in samenspraak met de procesdeelnemers, hoe de zaak het beste kan worden opgelost: door een beslissing in het juridische geschil, door een minnelijke regeling tussen partijen dan wel door de inzet van mediation. De zitting dient ertoe bij te dragen dat de uitkomst - welke deze ook is - zoveel als mogelijk door de procesdeelnemers wordt geaccepteerd.

De leden van de werkgroep professionele standaarden van LOVC- hoven,

- Joost Bartelds, Hof 's-Hertogenbosch,
- Edwige Burg, Hof Den Haag,
- Bert de Hek, Hof Arnhem-Leeuwarden,
- Arno Henzen, Hof 's-Hertogenbosch
- Marianne Tillema, Hof Amsterdam,
- Corrie ter Veer, Hof Arnhem-Leeuwarden,
- Karin Verduyn, Hof Den Haag,
- Xandra Verscheure, Hof Amsterdam,
- Brigitte Hammerle en Jo'anne van Ooijen (achtereenvolgend secretaris van de werkgroep, Landelijk Bureau Vakinhoud Rechtspraak).

2. Doelstellingen van de civiele zitting en de rol van de rechter

2.1 Doelstellingen van de zitting

Om relevante aanbevelingen te kunnen doen voor een civiele zitting, is het zinvol om eerst in kaart te brengen waartoe de zitting dient. In de wet en ook in de literatuur worden verschillende zittingsdoelstellingen beschreven. Deze doelstellingen worden hierna weergegeven.

a. Het verkrijgen van informatie door de rechter

De civiele comparitie heeft onder meer als doel de rechter in de gelegenheid te stellen informatie in te winnen bij partijen. Deze doelstelling, die is neergelegd in artikel 88 Rv, was voorheen de belangrijkste doelstelling van de civiele comparitie. Om goed te kunnen beslissen op de vordering dient de rechter te beschikken over voldoende informatie. De zitting biedt hem de gelegenheid om deze informatie, voor zover nog onvolledig of onduidelijk, in te winnen bij partijen en om de verstrekte informatie kritisch te toetsen. De zitting dient in dat opzicht de waarheidsvinding. In dat verband kan worden opgemerkt dat de laatste jaren steeds vaker wordt benadrukt dat het ook in de civiele procedure niet alleen en ook niet primair gaat om de formele waarheid - wat tussen partijen, in de procedure, vaststaat -, maar om de materiële waarheid. Het inwinnen van informatie draagt niet alleen bij aan beslechting van het geschil zoals dat aan de rechter is voorgelegd, maar kan ook helpen bij het oplossen van het onderliggende conflict tussen partijen, waarvan het voorgelegde geschil een uitingsvorm is maar dat daar niet steeds (geheel) mee hoeft samen te vallen. Om een conflict te kunnen (helpen) oplossen, zal de rechter ook informatie moeten hebben over de verhouding tussen partijen en hun wederzijdse belangen. Die informatie is niet steeds van belang voor de beslechting van het geschil - een goede beslissing op de vordering -, maar wel voor het (helpen) oplossen van het conflict, indien partijen dit wensen.

b. Het beproeven van een schikking

Een andere belangrijke zittingsdoelstelling is het beproeven van een schikking. Ook deze doelstelling heeft een wettelijke basis (artikel 87 Rv). Als partijen een schikking bereiken, is in elk geval het tussen hen bestaande juridische geschil tot een einde gebracht. In een aantal gevallen zal dan ook het conflict (grotendeels) zijn opgelost, maar zeker niet altijd. Partijen kunnen tal van (zakelijke) motieven hebben om te schikken; ze beogen lang niet altijd met een schikking ook het conflict (geheel) op te lossen.

c. Het bevorderen van procedurele rechtvaardigheid

Sinds het einde van de vorige eeuw heeft het inzicht postgevat dat mensen zich in hun oordeel over de rechtvaardigheid van een beslissing niet of niet alleen laten leiden door het uiteindelijke resultaat, maar ook of vooral door de kenmerken en de beleving van de procedure die tot dat resultaat heeft geleid. De laatste jaren is er in toenemende mate aandacht voor deze 'procedurele rechtvaardigheid', die weer wordt onderscheiden in verschillende dimensies (procedureel in engere zin, interpersoonlijk en informatief).

Uit onderzoek blijkt dat de zitting een positieve bijdrage kan leveren aan de door procespartijen ervaren procedurele rechtvaardigheid. Het enkele feit dat een zitting plaatsvindt, draagt daar al aan bij; de zitting maakt de procedure van iets abstracts naar iets concreets en persoonlijks. Wanneer partijen op de zitting dan ook nog goed geïnformeerd worden door de rechter over de stand van zaken in de procedure en het verdere verloop ervan, de overtuiging krijgen dat de rechter zich echt in de zaak heeft verdiept en onbevooroordeeld is, de rechter partijen ook de gelegenheid heeft geboden om naar voren te brengen wat voor hen belangrijk is en zij zich daardoor gehoord voelen, draagt dat bij aan de door partijen ervaren procedurele rechtvaardigheid. Het is belangrijk dat rechters zich bewust zijn van de 'impact' die een zitting op partijen heeft (tenzij het 'repeat players' betreft). De meeste partijen zullen tegen een zitting op zien, zich er zeker in het begin uiterst ongemakkelijk voelen en zich realiseren dat er voor hen veel op het spel staat. Het is van belang om daar tijdens de zitting zorgvuldig mee om te gaan. Waar het in de kern om gaat is dat rechtzoekenden ervaren dat zij serieus genomen worden en gehoord worden.

De indruk die rechtzoekenden zich tijdens een zitting vormen van hoe eerlijk en rechtvaardig zij door de rechter zijn bejegend, blijkt sterke effecten te hebben op hun vertrouwen in en het gezag dat zij toekennen aan rechters (op individueel niveau), maar ook aan de rechtspraak (op institutioneel niveau). Dit is zeer recent onderzocht en aangetoond bij diverse typen rechtszittingen, in experimentele studies die bij de rechtbank Midden-Nederland zijn uitgevoerd. Uit dat onderzoek volgt ook dat de eerste indruk essentieel is. Het is daarom belangrijk dat de rechter juist aan het begin van de zitting 'investeert' in het vertrouwen van partijen, door partijen te laten merken dat hij weet wie ze zijn (het noemen van de namen van partijen is belangrijk), door hen te laten merken dat hij het dossier kent en door het zittingsverloop uit te leggen. Belangrijk is ook dat partijen tijdens de zitting de ruimte krijgen om hun mening te geven. Uit internationaal onderzoek lijkt ook te volgen dat de mate van acceptatie van een rechterlijk oordeel substantieel stijgt (hoewel dit moeilijk meetbaar is, omdat zoveel factoren een rol spelen), naarmate de ervaren procedurele rechtvaardigheid groter is. Een zitting die op de genoemde onderdelen niet als positief wordt ervaren, doet uiteraard afbreuk aan de ervaren procedurele rechtvaardigheid.

In het licht van het bovenstaande wekt het geen verwondering dat het bevorderen van procedurele rechtvaardigheid een belangrijke zittingsdoelstelling is. De rechter heeft een belangrijke rol bij het realiseren van deze doelstelling.

d. Het voeren van regie door de rechter

De appelrechter kan op verschillende momenten en op verschillende manieren regie voeren. Dit kan het bepalen van termijnen betreffen, maar de rechter kan ook regie voeren door een comparitie na aanbrengen te gelasten of door te beslissen over het houden van een mondelinge behandeling en over de invulling daarvan. De zitting vindt doorgaans plaats op een centraal moment in de procedure, nadat het inhoudelijk debat schriftelijk is gevoerd en voorafgaand aan een (eerste) inhoudelijk oordeel. Beide partijen en hun advocaten zijn meestal tegenwoordig, zodat de zitting het 'momentum' biedt om met partijen afspraken te maken over het verdere verloop van de procedure. Moet er nog een processtuk worden ingediend, moeten er bewijsstukken worden

overgelegd, is al duidelijk dat er bewijslevering zal moeten plaatsvinden en kunnen daar dan afspraken over worden gemaakt? Hebben partijen nog tijd, of informatie, of een beslissing op een geschilpunt nodig om de zaak te kunnen schikken, leent de zaak zich voor mediation? Een belangrijke zittingsdoelstelling is dan ook het voeren van regie over de procedure. Daarbij geldt tevens dat aan het eind van de zitting voor partijen duidelijk moet zijn wat er verder met de zaak gaat gebeuren.

2.2 De rol van de rechter

Ter zitting vervult de rechter de rol die op dat moment dienstig is om de hiervoor omschreven doelstellingen te verwezenlijken. Vaak vervult hij meerdere rollen tegelijk; hij zal in elk geval altijd de rol vervullen van degene die de procedurele rechtvaardigheid bevordert en bewaakt. Aan het begin van de zitting en aan het eind ervan zal de regierol belangrijk zijn (welke zittingsdoelstelling staat vooralsnog centraal en wat is daarvoor nodig en, als een schikking (nog) niet mogelijk is, welke afspraken kunnen worden gemaakt over het vervolg). In het middendeel zal hij schakelen tussen een rol als juridisch geschilbeslechter (met de nadruk op het inwinnen van informatie die nodig is om te kunnen beslissen) en een rol als bemiddelaar (waarbij hij ook het gesprek over de belangen van partijen zal initiëren en desgewenst verder begeleiden). Het is aan de rechter te signaleren wat op dat punt de behoeften van partijen zijn en daarbij aan te sluiten.

Het is belangrijk dat de rechter zoveel mogelijk duidelijk maakt aan partijen wat ze in de verschillende fasen van de zitting van hem mogen verwachten en dat zijn rol ook kan veranderen in de loop van de zitting. Gebrek aan duidelijkheid daarover leidt volgens onderzoek mogelijk tot onzekerheid bij partijen, wat de acceptatie van de uitkomst negatief kan beïnvloeden.

3. Aanbevelingen

De aanbevelingen zijn ingedeeld in de volgende deelonderwerpen:

- 3.1 Planning en voorbereiding van de zitting
- 3.2 De zitting met als fasen:
 - 3.2.1 Opening: informatie en afstemming
 - 3.2.2 Inhoudelijke behandeling
 - 3.2.3 Onderzoek naar regeling of mediation
 - 3.2.4 Afronding zitting en verslaglegging
- 3.3 Evaluatie en zittingsvaardigheden

Onder de aanbevelingen wordt een korte nadere toelichting gegeven en/of worden de doelen gememoreerd die met die aanbeveling worden beoogd.

3.1 Planning en voorbereiding van de zitting

- 1) Van de ingekomen zaken wordt een grove selectie gemaakt naar inhoud en zwaarte; de zaken worden daartoe in categorieën ingedeeld. Per categorie wordt een bepaalde tijdseenheid aan de behandeling van de zaak ter zitting gekoppeld. Beoordeeld wordt tevens of de zaak zich leent voor een comparitie na aanbrengen of verwijzing naar mediation.
- 2) Bij de categorisering en beoordeling van de ingekomen zaken is een raadsheer betrokken.
- 3) In individuele zaken is er steeds de mogelijkheid om qua zittingstijd van de norm af te wijken indien de zaak dit vergt. Het is de (eind)verantwoordelijkheid van de zittingscombinatie ervoor zorg te dragen dat voldoende tijd voor een verantwoorde behandeling van de zaak ter zitting wordt uitgetrokken.

Toelichting op (1) tot en met (3):

Het is belangrijk dat een raadsheer betrokken is bij de planning en voorbereiding van de zitting. Alleen de rechters zelf kunnen goed bepalen hoeveel tijd er nodig is om de zitting op een verantwoorde wijze te laten plaatsvinden. Planning van de mondelinge behandeling is een belangrijk regie-instrument. Het ligt, vanuit het perspectief van de regiefunctie van de rechter, dan ook voor de hand dat de rechter actief bij de planning betrokken is.

De categorisering van zaken maakt een goede en efficiënte invulling van zittingen mogelijk.

De beoordeling op geschiktheid voor mediation gebeurt aan de hand van criteria die aan de selecteurs ter beschikking worden gesteld.

- 4) Zittingen waarbij partijen in de gelegenheid worden gesteld hun stellingen (nader) toe te lichten, dienen in beginsel plaats te vinden in meervoudige samenstelling, ten overstaan van de drie raadsheren die de beslissing zullen nemen.

Toelichting:

In zijn uitspraak van 22 december 2017, ECLI:NL:HR:2017:3264 heeft de Hoge Raad overwogen dat een aan de beslissing voorafgaande mondelinge behandeling die mede tot doel heeft dat de rechter partijen in de gelegenheid stelt hun stellingen toe te lichten, in beginsel dient plaats te vinden ten overstaan van de drie rechters of raadsheren die de beslissing zullen nemen. De Hoge Raad biedt de mogelijkheid om wanneer partijen daarmee instemmen in afwijking van deze hoofdregel de mondelinge behandeling enkelvoudig te houden. Wat gechargeerd en bezien vanuit het perspectief van partijen: partijen hebben recht op een meervoudige behandeling, maar kunnen van dit recht afzien. In twee uitspraken door de Hoge Raad gedaan op 22 juni 2018, ECLI:NL:HR:2018:971 en 2018: 976, heeft de Hoge Raad nogmaals geoordeeld dat deze regel geldt voor een comparitie waarbij partijen in de gelegenheid worden gesteld hun stellingen toe te lichten. Het standpunt van de werkgroep is dat, behalve in geval van een comparitie na aanbrengen waarbij nog geen stukken zijn gewisseld, een meervoudige mondelinge behandeling, in elk geval vanuit het perspectief van de rechter, in het algemeen de voorkeur verdient ter uitvoering van de belangrijke beginselen van oraliteit en onmiddellijkheid. De werkgroep verwijst naar de standaard meervoudig beslissen, waaruit volgt dat het voor de totstandkoming van een goede meervoudige beslissing wezenlijk is dat de leden van de combinatie over dezelfde informatie beschikken en die informatie op een grondige en systematische wijze delen en bespreken. Alleen op die wijze wordt de meerwaarde van meervoudig beslissen ten volle benut. De werkgroep acht het beschikken over een proces-verbaal van een enkelvoudig gehouden zitting in dit opzicht een onvolkomen middel. Niettemin kunnen er goede inhoudelijke redenen zijn om een zaak te selecteren voor enkelvoudige mondelinge behandeling (die vervolgens kan plaatsvinden mits partijen daarmee instemmen). Er moet ruimte blijven voor maatwerk, gebaseerd op de aard, inhoud en/of omvang van de concrete zaak.

- 5) Er wordt gewerkt met een roulerend voorzitterschap. In beginsel zitten de vaste raadsheren (niet de raadsheren-plaatsvervanger) bij toerbeurt voor.
- 6) Bij de voorbereiding van de zitting worden de aanbevelingen uit de paragrafen 6.1 en 6.2 van de standaard meervoudig beslissen in acht genomen.

Toelichting:

De genoemde paragrafen luiden als volgt:

6.1 Voorbereiding en informatiedeling:

- *Geef en neem de ruimte voor onafhankelijke individuele voorlopige beeldvorming van en oordeelsvorming over de zaak.*
- *Lees het hele dossier inclusief alle producties waarnaar in de gedingstukken wordt verwezen, voor zover in hoger beroep nog van belang.*
- *Maak er melding van aan de andere leden van de combinatie als toch niet het hele dossier is gelezen.*
- *Wissel relevante literatuur en jurisprudentie uit en controleer zelfstandig of het geheel compleet is.*

- *Wees bewust van mogelijke sturing van beeld- en oordeelsvorming door uitwisseling van notities, relevante literatuur en jurisprudentie, opstelling van leeswijzers en informele uitwisseling van opinies in dit stadium.*
- *Maak onmiddellijk na ontdekking melding van in het dossier ontbrekende stukken.*

6.2 Taakverdeling en regie in de voorfase en ter zitting

- *Pas regie toe op de samenstelling van de combinatie en houd dit centraal; laat de combinatie dus niet zichzelf samenstellen.*
 - *Streef naar diversiteit in de personele samenstelling van de combinatie en houd daarbij rekening met vakinhoudelijke kennis en expertise, vaardigheden, competenties, ervaring en achtergrond. Vermijd waar mogelijk langdurige vaste personele combinaties.*
 - *Houd in de regel voorafgaand aan de zitting een voorbespreking, inventariseer daarbij kort de voorlopige standpunten en de vragen die in ieder geval nog beantwoording behoeven.*
 - *Maak de voorzitter van de combinatie verantwoordelijk voor de organisatorische gang van zaken, de controle van het dossier, het verloop van de zitting en de raadkamer etc.*
 - *Laat het voorzitterschap rouleren onder de leden van de combinatie; laat in beginsel alleen de raadsheer-plaatsvervanger niet voorzitten.*
 - *Bied gelegenheid om training te volgen in vaardigheden voor het voorzitten van zittingen en van raadkameroverleg.*
 - *Waarborg de gelegenheid van de bijzitters vragen te stellen en opmerkingen te maken ter zitting.*
 - *Onderbreek de zitting zo nodig voor overleg in raadkamer ter inventarisering van de eventueel nog nader te behandelen punten en te stellen vragen en ter bespreking of wenselijk is (alternatieve) afdoeningsmogelijkheden voor te leggen, zoals bijvoorbeeld schikking of mediation.*
 - *Laat de taakverdeling concipiënt - meelezers bij voorkeur plaatsvinden na de voorbereidingsfase en na het raadkameren.*
 - *Besprek – vooral als de concipiënt niet de voorzitter is – expliciet wie na het raadkameren de voortgang en afhandeling van de zaak bewaakt en de leiding neemt in geval van nader eventueel nog opkomende te beslissen punten.*
- 7) De voorzitter is het aanspreekpunt bij vragen over de zaak en bij verzoeken van partijen. Als de zaak daartoe aanleiding geeft, voert de voorzitter, zo nodig in overleg met de raadsheren van de zittingscombinatie, in de voorbereidende fase reeds overleg met de afdeling communicatie en de persraadsheer.

Toelichting:

Als de administratie vragen heeft over een zaak dan kunnen deze aan de voorzitter worden voorgelegd. Bij verzoeken van partijen kan gedacht worden aan verzoeken om verlengde spreektijd, overleg over de noodzaak van een tolk etc. Bepaalde kwesties kunnen gedelegeerd worden aan een regiebureau of aan een rolraadsheer. Hierbij kan gedacht worden aan verzoeken om uitstel die ruim van

te voren zijn gedaan.

- 8) De voorzitter kan na overleg met de zittingscombinatie partijen met een zittingsagenda berichten welke onderwerpen het hof op de zitting wil bespreken.
- 9) De voorzitter beoordeelt tijdig - uiterlijk enkele dagen voorafgaand aan de zitting - of het dossier compleet is en laat zo nodig ontbrekende stukken opvragen.

Toelichting:

De termijn van uiterlijk enkele dagen voor de zitting is gekozen met het oog op de heersende praktijk op dit moment. Het heeft echter de voorkeur dat dit eerder, twee weken voorafgaand aan de zitting, gebeurt.

- 10) Voorafgaand aan de zitting bepaalt de voorzitter het tijdstip waarop de combinatie voor de voorbespreking bijeenkomt. De voorzitter bespreekt kort de aanpak van de zitting met de zittingscombinatie, waaronder de vraag of schikkingspogingen zullen worden ondernomen en of er aanleiding is om ter zitting verwijzing naar mediation voor te stellen.

Toelichting:

Indien de zaak daartoe aanleiding geeft, worden daarbij voorts bijvoorbeeld onderwerpen besproken als de wenselijkheid van een rolverdeling (bijvoorbeeld strakke regie en het stellen van vragen alleen op aangeven van de voorzitter, verdeling van het stellen van vragen over deelonderwerpen over de raadsheren etc.). Aan de orde kan tevens komen of er mogelijk achterliggende belangen zijn te signaleren, of er schikkingskansen lijken te zijn en of mediation een optie is. Ook kan worden besproken wanneer uitspraak moet/kan worden gedaan.

- 11) De voorzitter inventariseert kort de voorlopige standpunten en de vragen die in ieder geval nog beantwoording behoeven.

Toelichting:

Een diepgaande inhoudelijke voorbespreking vindt niet plaats; het gaat om de voorlopige indrukken en het vormen van een voorlopig idee over de koers.

Toelichting bij (10) en (11):

In de standaard meervoudig beslissen worden onder meer de volgende doelen genoemd bij de aanbeveling om een voorbespreking te houden:

- *het kritisch en scherp houden van de individuele leden van de combinatie;*
- *het bevorderen dat de mogelijk verschillende zienswijzen expliciet naar voren komen zodat deze alle meegewogen kunnen worden;*
- *het ordelijk verloop van de procedure;*
- *het wegnemen van mogelijke belemmeringen tot spreken en vragen stellen;*
- *het creëren van de mogelijkheid tot bijstellen van initiële oordelen.*

3.2 De zitting

12) De zittingscombinatie bevordert dat de zitting in een goede en open sfeer verloopt en zorgt voor een evenwichtige behandeling, waarbij alle partijen voldoende aan bod komen, hun mening kunnen geven en op elkaars standpunten kunnen reageren. Toelichting: Het lijkt een open deur, maar het is zo belangrijk dat het niet onvermeld kan blijven. Uit alle onderzoeken over gerechtelijke procedures volgt dat de wijze waarop de zitting verloopt een bepalende factor is voor de ervaren procedurele rechtvaardigheid en de kans van slagen van een minnelijke regeling. Het is daarom essentieel dat partijen en hun advocaten respectvol worden behandeld, dat partijen voldoende ruimte krijgen om hun visie op het geschil naar voren te brengen en dat de vragen die bij hen leven over de behandeling van hun geschil op een goede manier geadresseerd worden. Het is van belang te laten merken aan partijen dat hun mening gehoord is, ook al is niet alles wat door hen gezegd wordt relevant vanuit het perspectief van de rechter.

3.2.1 Opening: informatie en afstemming

13) Aan het begin van de zitting stelt de voorzitter vast wie verschenen zijn en stelt zichzelf, de andere leden van de zittingscombinatie en de griffier met naam en functie voor. De voorzitter inventariseert of partijen en het hof over alle gewisselde stukken beschikken, geeft informatie over doel en verloop van de zitting en over de tijd die voor de zitting uitgetrokken wordt. De voorzitter maakt duidelijk dat partijen in de gelegenheid zullen worden gesteld hun mening te geven en stemt met partijen en hun advocaten af wie wanneer aan het woord komt.

Toelichting:

Uit onderzoek blijkt dat het begin van de zitting een cruciaal moment is. Partijen zijn onzeker en daardoor gevoelig voor de wijze waarop zij bejegend worden door de rechter. Van belang is daarom dat de rechter aan het begin van de zitting persoonlijk contact maakt met partijen en laat merken te weten wie hij voor zich heeft en dat hij het dossier kent. In dat kader kan ook het voorstellen van de leden van de zittingscombinatie en de griffier een positief effect hebben op de ervaren procedurele rechtvaardigheid. Hoewel dit nog niet algemeen gebruikelijk is, heeft dat gegeven de doorslag gegeven om deze aanbeveling te doen. Dit geldt nog afgezien van de aanbeveling om de namen van de behandelende combinatie (en eventuele wijzigingen daarin) aan partijen te laten weten ofwel in een oproepingsbrief (bij rekestzaken) ofwel op een bord/lichtkrant in de wachtruimte.

3.2.2 Inhoudelijke behandeling

14) Tijdens het pleidooi, de mondelinge behandeling dan wel de comparitie na memorie van antwoord krijgen de advocaten van partijen het woord, waarbij zij de gelegenheid krijgen om de stellingen van partijen nader toe te lichten. De advocaten mogen daarbij gebruik maken van spreek- of pleitaantekeningen, waarvan de omvang kan worden gemaximeerd. Ook partijen zelf krijgen het

woord.

Toelichting:

Het is niet de bedoeling dat er alleen een min of meer passieve zitting plaatsvindt, waarbij door de rechter slechts geluisterd wordt naar het pleidooi/betoog van de raadslieden. Er dient volgens de werkgroep ruimte te zijn voor het te voeren gesprek, waarbij de (eventueel) vooraf door de rechter aan partijen toegestuurde agenda en de vooraf (al dan niet naar aanleiding van een verzoek daartoe van de rechter) ingediende stukken mede richting gevend voor het gesprek over de juridische punten zullen zijn. Daarnaast zal de focus ook zijn gericht op de regie van het verdere verloop van de procedure en op het onderzoeken van de mogelijkheden van het bereiken van een minnelijke regeling of verwijzing naar mediation. Waar het gaat om een mondelinge behandeling of comparitie na memorie van antwoord, moeten partijen dan wel hun advocaten tijdens de zitting echter wel een reële mogelijkheid krijgen om hun stellingen toe te lichten (wat de werkgroep betreft, kan voor het begrip "toelichten" ook het begrip "(be)pleiten" worden gebruikt - het gaat om het door de advocaten naar voren brengen van het standpunt van hun cliënten). Of dat voor of na het aan het woord laten van partijen zelf en het inwinnen van informatie dient te gebeuren, zal mede afhankelijk zijn van aard, omvang en inhoud van de zaak.

De werkgroep ziet geen bezwaren tegen het gebruik van spreek- of pleitaantekeningen door advocaten. De advocaten stellen er doorgaans prijs op - en als dat niet het geval is, maken ze geen gebruik van de hun geboden mogelijkheid -, het vereenvoudigt de verslaggeving en bevordert de coherentie van het te houden betoog.

- 15) De voorzitter is verantwoordelijk voor de tijdsbewaking tijdens de zitting, waaronder de bewaking van de spreektijd van de procesdeelnemers. Er wordt zoveel mogelijk een standaard spreektijd aangehouden en deze wordt aan partijen kenbaar gemaakt voorafgaand aan de zitting.

Toelichting:

De standaard spreektijd kan per categorie zaken en per type zitting (comparitie, pleidooi) verschillen. Door gebruik te maken van een standaard spreektijd weten zowel partijen, advocaten en rechters waar zij aan toe zijn. Indien een advocaat denkt meer tijd dan de standaard tijd nodig te hebben, dient hij dit ruim voor de zitting - in overeenstemming met het procesreglement - aan te geven, opdat daarmee, indien akkoord, bij de planning rekening kan worden gehouden.

- 16) De zittingscombinatie wint informatie in bij partijen en de advocaten en gaat tijdens het pleidooi, de mondelinge behandeling dan wel de comparitie na memorie van antwoord indien nodig/gewenst in gesprek met de advocaten over juridisch inhoudelijke onderwerpen en geschilpunten.

Toelichting:

Het is aan te bevelen dat de rechter tijdens de mondelinge behandeling op juridische punten met de advocaten ook inhoudelijk het gesprek aangaat.

Daarmee wordt onder meer bewerkstelligd dat de juridische kern van het geschil

duidelijk wordt en kan worden voorkomen dat de rechter na de mondelinge behandeling beslissingen neemt die door partijen en advocaten als verrassingsbeslissingen worden gezien. Verduidelijking van de juridische (knel)punten kan voor partijen en advocaten leiden tot meer duidelijkheid over kansen en risico's in de procedure en daarmee mogelijk ook bevorderend werken voor het bereiken van een minnelijke regeling.

3.2.3 Onderzoek naar regeling of mediation

- 17) De zittingscombinatie onderzoekt of de zaak (gedeeltelijk) door middel van een schikking of door verwijzing naar mediation kan worden afgedaan. De zittingscombinatie gaat na of de vertegenwoordiger van een partij beschikt over een volmacht om te schikken.

Toelichting:

In verband hiermee richt de zittingscombinatie zich niet alleen op juridisch relevante feiten en standpunten, maar ook op andere aspecten: wat zijn de belangen van partijen, waar gaat het hen nu eigenlijk om en is er mogelijk een achter het juridisch geschil liggend conflict?

- 18) Bij het beproeven van een schikking stelt de zittingscombinatie zich actief op, maar zij waakt ervoor dat haar bemoeienis ontaardt in het doordrukken van een schikking tegen de zin van (een van de) partij(en).

Toelichting:

De zittingscombinatie stimuleert, begeleidt, confronteert soms ook en denkt creatief mee met partijen over mogelijke oplossingen. De zittingscombinatie dient echter te allen tijde in het oog te houden dat het aan partijen is of zij willen schikken. Zij kan wel, in het belang van partijen, (een van) hen ervan trachten te overtuigen - met argumenten - dat het zinvol is (verder) te onderhandelen over een schikking. Voor partijen dient duidelijk te zijn dat hun opstelling tijdens de schikkingsfase geen invloed zal hebben op de door het hof te nemen beslissing als de onderhandelingen niet tot een schikking leiden.

- 19) De zittingscombinatie kan een voorlopig oordeel over de juridische aspecten van de zaak geven. De zittingscombinatie benadrukt het voorlopig karakter van een voorlopig oordeel. In geval van een enkelvoudige comparitie wijst de raadsheer-commissaris erop dat de uiteindelijke beslissing meervoudig wordt genomen.

Toelichting:

Een voorlopig oordeel kan betrekking hebben op bepaalde stellingen of verweren, de verdeling van de bewijslast en het bijbehorende bewijsrisico, het gedeeltelijk of geheel toe- of afwijzen van de vordering, maar kan ook bestaan uit het noemen van een toe te wijzen bedrag of bandbreedte waarbinnen dat bedrag zich zal bevinden of uit een oordeel over één geschilpunt (bijvoorbeeld de ingangsdatum van de wettelijke rente, of de verschuldigheid en hoogte van buitengerechtelijke kosten).

Deze aanbeveling heeft alleen betrekking op een expliciet gegeven voorlopig oordeel, dat ook als zodanig wordt benoemd. Daarnaast kunnen voorlopige oordelen tijdens de zitting, al gaandeweg, op een meer impliciete wijze tot uiting komen in de vraagstelling, in min of meer terloopse opmerkingen van de rechter tijdens de bespreking en zelfs in non-verbale communicatie.

- 20) Indien tijdens de zitting een schikking wordt bereikt, worden de afspraken meteen vastgelegd in een proces-verbaal dat door partijen wordt ondertekend.
- 21) De voorzitter dicteert de tekst van de overeenkomst aan de griffier. De zittingscombinatie ziet erop toe dat deze tekst geen onduidelijkheden bevat die tot uitleg- of executieproblemen zouden kunnen leiden.
- 22) Indien verwijzing naar mediation de beste optie lijkt, legt de voorzitter aan partijen uit wat de mogelijkheden/voordelen van verwijzing naar mediation (kunnen) zijn. Ook legt de voorzitter kort uit wat de verdere gang van zaken is indien partijen kiezen voor verwijzing naar mediation. Toelichting: Er kan (door de mediation-coördinator/mediation-contactpersoon in samenwerking met het mediationbureau) een kaartje met criteria, tips en algemene informatie worden gemaakt, dat in elke zittingszaal aanwezig is. Het verdient aanbeveling dat iedere raadsheer hiervan kennis neemt.

3.2.4 Afronding zitting en verslaglegging

- 23) De voorzitter sluit de zitting af na advocaten te hebben gevraagd of alles voldoende besproken is en na partijen het laatste woord te hebben gegeven. Indien een rolverwijzing plaatsvindt, wordt in overleg met partijen een roldatum bepaald. Indien een regeling is bereikt deelt de voorzitter mee hoe de procedure wordt beëindigd. Indien wordt verwezen naar mediation legt de voorzitter uit wat het verdere verloop van de procedure is. Indien arrest wordt gewezen deelt de voorzitter mee op welke termijn de uitspraak is te verwachten.
- 24) Indien een inhoudelijk proces-verbaal wordt opgemaakt, verdient het aanbeveling om ter zitting met partijen te bespreken op welke wijze dat zal gebeuren.
- 25) Indien een partij of een andere ter zitting aanwezige persoon een verklaring aflegt die voor de beoordeling van de zaak bijzondere betekenis heeft, verdient het aanbeveling dat deze verklaring meteen op schrift wordt gesteld en wordt voorgehouden aan degene die de verklaring heeft afgelegd. Deze kan daarin wijzigingen aanbrengen en dient de verklaring vervolgens te ondertekenen.
- 26) Indien het proces-verbaal achteraf wordt opgemaakt en voorafgaand aan de uitspraak wordt toegezonden, worden partijen niet uitgenodigd om te reageren op het proces-verbaal. Indien zij toch reageren, worden hun brieven toegevoegd aan het procesdossier. In de uitspraak die volgt op de zitting, kan zo nodig aandacht worden besteed aan de opmerkingen van partijen.

Toelichting op (23) tot en met (26):

Op grond van artikel 87 lid 3 Rv (over de schikkingscomparitie) wordt een schikking op verlangen van een partij opgenomen in een proces-verbaal. Als geen schikking tot stand komt, is er dan ook geen verplichting tot het opmaken van een (inhoudelijk) proces-verbaal. Artikel 88 lid 3 Rv (over de inlichtingencomparitie) bepaalt dat van het verhandelde een proces-verbaal wordt opgemaakt, dat na voorlezing wordt ondertekend door partijen, rechter en griffier. Als geen inlichtingen zijn verstrekt of partijen daarmee instemmen, kan achteraf een proces-verbaal worden opgemaakt. Als een proces-verbaal is opgemaakt, dient dit zo spoedig mogelijk naar de (verschenen) partijen worden gestuurd (artikel 91 Rv). In artikel 134 Rv (over het pleidooi) is niets vermeld over het proces-verbaal van een pleitzitting. In de literatuur wordt ervan uitgegaan dat er geen verplichting is tot het opmaken van een proces-verbaal. Artikel 279 lid 4 Rv (over de verzoekschriftprocedure) behelst dat een proces-verbaal wordt opgemaakt van het verhandelde ter zitting en van de zakelijke inhoud van de afgelegde verklaringen. Dat proces-verbaal wordt ondertekend door rechter en griffier en zo spoedig mogelijk aan verzoeker en de verschenen belanghebbenden verstrekt (artikel 290 lid 2 Rv). Het is meestal praktischer om het proces-verbaal achteraf op te maken. In dagvaardingsprocedures is de toestemming van partijen nodig voor het achteraf opmaken van het proces-verbaal. In de praktijk wordt wel met partijen afgesproken dat het proces-verbaal achteraf wordt opgemaakt, maar dat partijen nog mogen reageren. Die praktijk heeft als (belangrijk) nadeel dat de status van het proces-verbaal als bewijsstuk van het behandelde ter zitting devalueert. Inspiratie voor aanbeveling (25) is gevonden in artikel 30n lid 4 Rv (KEI-wetgeving).

3.3 Evaluatie en zittingsvaardigheden

- 27) Na afloop van iedere zitting wordt de gang van zaken op de zitting door de zittingscombinatie geëvalueerd. De voorzitter neemt daartoe het initiatief. Evaluatie kan op informele manier plaatsvinden.

Toelichting: Bij de evaluatie is het van belang aandacht te besteden aan de wijze waarop de zitting is verlopen en de rol van iedere raadsheer daarbij (zowel voor wat betreft de interactie met de partijen en advocaten als de samenwerking tussen de collega's). Kernvraag is of de rechtzoekende heeft gekregen waar hij/zij recht op heeft. Er dient regelmatig aandacht besteed te worden aan intervisievaardigheden.

- 28) De raadsheer draagt er zorg voor dat hij zijn zittingsvaardigheden op peil houdt, onder meer door het volgen van cursussen. Onder zittingsvaardigheden worden mede begrepen kennis en vaardigheden op het gebied van onderhandelen, conflictdiagnose, omgaan met emoties en verwijzing naar mediation.

Toelichting:

De praktijk leert dat de nadruk ligt op cursussen met een vakinhoudelijk karakter.

Gelet op het toegenomen belang van de zitting verdient het aanbeveling om zeer regelmatig ook cursussen op het gebied van zittingsvaardigheden te volgen. Aanbevolen wordt te bepalen dat een zeker deel van de te behalen PE-punten behaald dient te worden door het volgen van cursussen op dit terrein. Aanbevolen wordt ten slotte dat de raadsheer zich op de hoogte stelt van de kenmerken/elementen van een zaak die een indicatie kunnen zijn voor een succesvol mediation-traject.

4. Literatuursuggesties

Hieronder volgt een selectie uit de veelomvattende literatuur (naslagwerken en artikelen) over of verband houdende met het dit onderwerp.

- Ahsmann, M.J.A.M., "Formele en materiële procesleiding: over botsende rechtsbeginselen en de rol van de rechter voorafgaand aan en tijdens de mondelinge behandeling", *Tijdschrift voor de Procespraktijk*, 2017-2, p. 48-55.
- van den Bos, K., Van der Velden, L. en Lind, E. A. (2014), "On the role of perceived procedural justice in citizens' reactions to government decisions and the handling of conflicts", *Utrecht Law Review*, 10(4), 1-26.
- van den Bos, K. en Van der Velden, L. (2013), "Legitimiteit van de overheid, aanvaarding van overheidsbesluiten en ervaren procedurele rechtvaardigheid. The Hague: Ministry of the Interior and Kingdom Relations".
- Giebels, E. en Euwema, M., "Conflictmanagement, Analyse, diagnostiek en interventie"; 2e druk 2010 (er wordt een 3e druk verwacht in 2017).
- de Groot, D., "Waarheidsvinding in het (civiele) procesrecht"; preadvies NJV 2012-1 p.45-117, met name relevant p.103-117.
- Grootelaar H.A.M. en Van den Bos, K. (2017), "How litigants in Dutch courtrooms come to trust judges: The role of perceived procedural justice, outcome favorability, and other socio-legal moderators."
- de Hoon, M. en Verberk, S. "Towards a more responsive judge: challenges and opportunities", *Utrecht Law Review*, 10(4), 27-40.
- Hofhuis, H.F.M., "De zittingsrechter in civiele zaken", *Trema* 2012/6.
- Hulst, L. (2017), "Experimental legal studies on perceived procedural justice and trust in law and society." Academisch proefschrift, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Hulst, L., Van den Bos, K., Akkermans, A. J. en Lind, E. A. (2017), "On why procedural justice matters in court hearings: Experimental evidence that behavioral disinhibition weakens the association between procedural justice and evaluations of judges." Manuscript accepted for publication. (Hoofdstuk 2 van proefschrift).
- Hulst, L. en Van den Bos, K., (2017), "Is de Nederlandse rechtsstaat echt doof, blind, vastgeroest, onmenselijk en onrechtvaardig? Weloverwogen, en niet overhaast, op weg naar responsievere rechtspleging", *NJB*, 1457, afl. 27, p. 1885-1889.
- van der Linden, J., "De civiel zitting centraal : informeren, afstemmen en schikken", proefschrift 2010, m.n. relevant p. 19 – 32, 145 – 150, 197 – 212 en 215 – 223.
- van der Linden, J., "Meesterlijk gedrag, leren van compareren", *Rechtstreeks* 2009, nr. 3.
- van der Linden, J., "Zitten. Luisteren en schikken, rechtvaardigheid en doelbereik bij de comparitie van antwoord", *Research Memoranda* nr. 5, jaargang 4, 2008.
- Marseille, A.T., Winter, H.B. Batting, M en Bloemhoff, C.E. "Korte en effectieve kantoncomparities? Uitdaging voor reflexieve rechters, *Research Memoranda Raad voor de Rechtspraak*, nr. 5, jaargang 10, 2014.
- Pel, M. "Verwijzen naar mediation". *Praktijkgids voor een professioneel mediationvoorstel*, 2008.

- Praagman, S., "Comparitierechters in eenzelfde zaak vergeleken: de individuele aanpak van rechters", *Recht der werkelijkheid*, aflevering 2, 2011.
- Schonewille, F., "It's the system, stupid! Over de maatschappelijke meerwaarde van effectieve Nederlandse mediationwetgeving en over nudging", *Tijdschrift conflicthantering*, nummer 1, 2017.
- Skitka, L.J. (2002), "Do the means always justify the ends, or do the ends sometimes justify the means? A value protection model of justice". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 588-597.
- Steenberghe, H.M.M., "Regie als model voor samenwerking, De regiefunctie van de civiele rechter volgens KEI", *Trema*, 2017, 6.
- Steenberghe, H.M.M., "Procesrecht algemeen, De comparitie als contradictie", *Tijdschrift voor de Procespraktijk 2009-6*, p.204-212.
- Tonkelaar, J.D.A., "De regisserende zaaksrechter: de regierol van de rechter volgens KEI", *Tijdschrift voor Civiele Rechtspleging*, aflevering 4, 2015.
- *Utrecht Law Review*, Vol.10 (4) : Special Issue: Procedural Justice: Reflections on Legal Practice
- <https://www.utrechtlawreview.org/33/volume/10/issue/4/>
- Verschoof, R.J., "What is it all about? An overview of the Dutch research and a plea for change", *Utrecht Law Review*, 10(4), 41-55.
- Verschoof, R.J., "Waar gaat het over?". Rede uitgesproken op 6 juni 2013 bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Rechtspraak, vanwege de Rechtbank Utrecht, thans Rechtbank Midden-Nederland, aan de Universiteit Utrecht, Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie, Sdu Uitgevers Den Haag 2013.
- Verschoof, R.J., en Van Rossum, W., "Geschikt of niet geschikt?", Boom juridisch, Den Haag 2018.